

BESPREEK

[1556] Joep Leerssen (red.) met ondersteuning van Anne Hilde van Baal† en Jan Rock, *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (2 dln.). Amsterdam (2018), Amsterdam University Press, 1489 pp. ISBN 978-94-6298-118-8.

De periode grofweg vanaf de Franse Revolutie tot de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog, door Eric Hobsbawm ook wel de ‘lange negentiende eeuw’ genoemd, staat te boek als de eeuw van het romantisch nationalisme. In dit tijdsgewricht ontstonden er overal in Europa, van Reykjavík tot Athene en van Moskou tot Lissabon, nationale bewegingen die inspiratie putten uit nieuwe, organische opvattingen over nationale identiteit en de link tussen taal, cultuur, *Volksgeist* en het recht op nationale zelfbeschikking. Dat deze bewegingen nooit op zichzelf stonden, en dat nationale ‘bewegers’ uit alle hoeken van het continent voortdurend met elkaar correspondeerden en elkaar (direct of indirect) van inspiratie voorzagen, is algemeen bekend. Hoe dit uiterst fijnmazige netwerk van kruisbestuiving en in elkaar grijpende (of ‘interlocking’) nationalismen er nou precies uitzag, dat is het afgelopen decennium uitgebreid in kaart gebracht door het aan de Universiteit van Amsterdam gelieerde, internationale *Study Platform on Interlocking Nationalisms* (SPIN).

SPIN is het geesteskind van Joep Leerssen, literatuurwetenschapper en professor Europese studies aan de UvA, die in 2008 de prestigieuze Spinozapremie in de wacht sleepte en daarmee met zijn team een uiterst geavanceerde online database en onderzoeksomgeving creëerde voor de bestudering van de historische ontwikkeling en verspreiding van het nationale denken in Europa (<https://ernie.uva.nl/viewer.p/21>). De *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (ERNiE) die hier in 2018 uit voortkwam is als het ware een papieren momentopname, die recht doet aan de huidige stand van onderzoek. Een bijzonder lijvige momentopname wel te verstaan, bestaande uit twee kloeke delen van respectievelijk 643 en 846, in totaal maar liefst 1489 bladzijden. Niet alleen de omvang, maar ook de indrukwekkende lijst van auteurs (bijna driehonderdvijftig, afkomstig uit tientallen verschillende landen) geeft blijk van de grootse ambities die aan deze onderneming ten grondslag liggen.¹ Leerssen, die persoonlijk een

1. Omdat de auteur van deze bespreking zelf ook enkele bijdragen aan ERNiE heeft verzorgd, zal hij zich hier beperken tot het bespreken van de algemene visie van het project en van bijdragen waar hij zelf geen hand in heeft gehad.

gigantisch aantal lemmata over tal van nationale gemeenschappen verzorgde, werd in de bijna onmogelijke taak van het harmoniseren en redigeren van deze veelheid aan opstellen ondersteund door onder meer Anne Hilde van Baal (uitvoerend secretaris van SPIN, die in 2013 overleed) en haar opvolger Jan Rock, docent Nederlandse letterkunde aan de UvA. De grote stilistische eenheid van het geheel getuigt van het succes waarmee zij zich van deze taak gekweten hebben.

Om het grote scala aan uiteenlopende culturele verschijnselen die zich onder de noemer romantisch nationalisme laten plaatsen (variërend van opera's en historische romans tot klederdracht, sportevenementen, grammaticale verhandelingen en standbeelden) volledig tot hun recht te doen komen, is de encyclopedie opgedeeld in verschillende rubrieken. In het dunnere eerste deel volgt na een handleiding voor gebruikers en een uitgebreide uiteenzetting van de algemene visie van het project een reeks van dertig verkennende essays of *survey articles* over deelaspecten van cultureel nationalisme, van de hand van vooraanstaande geleerden. Hierin worden centrale thema's als nationalistische geschiedschrijving, nationale musea, zangverenigingen, architectuur, etnografie en taalkunde aan de hand van voorbeelden uit vele verschillende landen inzichtelijk gemaakt. Samen vormen deze verkenningen een handige algemene kapstok waar de lezer later, bij het lezen van de deelstudies over specifieke nationale gemeenschappen, zijn voordeel mee kan doen. Na een vrij beperkte en schijnbaar willekeurige verzameling beeldmateriaal (die slechts vierenveertig bladzijden beslaat en geen recht doet aan het visuele karakter van de virtuele encyclopedie; de afbeeldingen zouden beter tot hun recht komen als ze ingebed waren in de betreffende lemmata) volgt een zeer uitgebreid biografisch gedeelte, waarin in kort bestek het leven en werk van een paar honderd grote namen (van het kaliber Jacob Grimm en Walter Scott) en minder bekende nationale bewegers (voornamelijk dichters, denkers, wetenschappers, componisten, politieke activisten, kunstenaars en architecten) de revue passeren. Een beknopte levensbeschrijving van de Noord-Fries Uwe Jens Lornsen, die zich in de vroege negentiende eeuw inzette voor zowel een onafhankelijk Schleeswijk-Holstein als de Duitse eenwording, werd verzorgd door Martijn van der Burg. Leerssen nam zelf de biografische schets van Joast Hiddes Halbertsma voor zijn rekening. Natuurlijk is een dergelijk overzicht nooit compleet, en je kunt je blijven afvragen waarom bepaalde markante figuren, zoals de Noord-Friese schrijver en revolutionair Harro Harring, in het rijtje ontbreken.

Het tweede, veel omvangrijkere deel is in zijn geheel gewijd aan de beschrijving van een zeventigtal alfabetisch gerangschikte *cultural communities* in Europa, waar naast de welbekende naties die tegenwoordig min of meer samenvallen met een afgebakende staatkundige eenheid (zoals Frankrijk of Nederland) ook kleinere gemeenschappen, veelal zonder eigen staat (zoals de Basken, Friezen en Catalanen) en zogenaamde *macronationalismen* (zoals bijvoorbeeld de pan-Keltisch en de pan-Scandinavische bewegingen) gerekend worden. Iedere gemeenschap wordt kort ingeleid met een overzicht van de historische en politieke achtergronden, waarna telkens aan de hand van vijf categorieën (achtereenvolgens taal en taal-

kunde; immateriële en traditionele cultuur; informatieve en visuele cultuur; tekstuele, literaire en historische cultuur; en socioculturele mobilisatie, instituten en verenigingsleven) de veelzijdige ontplooiing van een nationale cultuur in kaart wordt gebracht. Deze categorieën zijn zelf weer onderverdeeld in thematische paragrafen, maar de precieze uitwerking daarvan verschilt van gemeenschap tot gemeenschap. Het spreekt voor zich dat er in het hoofdstuk over Duitsland een stuk uitgebreider ingegaan wordt op de verschillende deelaspecten van het nationale denken aldaar, in vergelijking tot bijvoorbeeld het hoofdstuk over de Faeröer, waarvoor slechts een beroep gedaan kon worden op de expertise van een uiterst beperkt gezelschap.

Deze papieren uitgave van de encyclopedie heeft natuurlijk zo haar voordelen ten opzichte van de uitgebreidere online, *open access* versie. Zo bladert een ouderwets boek toch aangenamer dan een website, en is de informatie ook offline beschikbaar. Maar de terugkoppeling naar het virtuele platform is nooit ver weg, en de lezer wordt aangemoedigd om gebruik te maken van de veelzijdige collectie gedigitaliseerde primaire bronnen en de geavanceerde applicaties die het bijvoorbeeld mogelijk maken in een handomdraai complexe correspondentienetwerken van meerdere nationale denkers te visualiseren op de kaart van Europa. De gedrukte en virtuele versie van ERNiE staan dus niet los van elkaar, en de verdere uitbreiding en ontwikkeling van de online database gaat onverminderd door. Er is dus geen sprake van een eindproduct, en de ontwikkelingen sinds 2018 zullen hun neerslag vinden in de tweede gedrukte editie die op korte termijn verschijnen zal.

Deze hele onderneming kan gezien worden als een monumentale aanklacht tegen wat Leerssen *methodologisch nationalisme* noemt: de ingebakken tendens om de geschiedenis van het nationale denken vanuit een nationaal kader te bestuderen, waardoor er onvermijdelijk een vertekend beeld optreedt. In de theoretische inleiding tot de encyclopedie betoogt Leerssen dat deze anachronistische benadering namelijk de hedendaagse natie(staat), die het eindproduct is van een historische ontwikkeling, veelal onbewust juist als vertrekpunt neemt. Een vruchteloze exercitie, waardoor de weerbarstige complexiteit en het internationale karakter van deze ontwikkeling verholen blijven en historici *ad infinitum* in hun eigen voetsporen blijven treden. Om het methodologisch nationalisme het hoofd te bieden moet deze geschiedschrijving juist losgezongen worden van de huidige staatkundige kaders, en moet het accent verlegd worden naar de transnationale mobiliteit van het nationale denken. Zo ontstaat dan een complexe “epidemiology of ideas” (Dan Sperber), weergegeven in het beeld van een Europa-breed netwerk gedragen door wat Leerssen *cultural practitioners* noemt, in de breedste zin van het woord. Deze bewegers of culturele entrepreneurs speelden een sleutelrol in de zogenaamde nationale cultivering van cultuur: het gebruik en hergebruik van historische, folkloristische, mythologische en culturele thema’s met een nationalistisch oogmerk. In de nationale *ambiance* die door dit culturele proces vorm kreeg werd de natie geformuleerd en gedefinieerd, allereerst als een culturele identiteit.

Met deze benadering neemt Leerssen stelling tegen een al te politicologische of sociologische interpretatie van natievorming (zoals ontwikkeld door Elie Kedouri en Ernest Gellner), die cultureel nationalisme veelal degradeert tot bijzaak, of tot uitvloeisel van politieke ontwikkelingen. Niet alleen was cultuur essentieel voor de legitimering van de nationalistische zaak (veel meer nog dan in de andere -ismen die de negentiende eeuw heeft voortgebracht, zoals het socialisme of het feminisme); de ontvouwing van een nationale cultuur gold zelfs als een doel *op zich*, en de natiestaat als een middel tot dat doel. Om het primaat van cultuur te benadrukken neemt ERNIE het invloedrijke drie-fasenmodel voor de bestudering van nationale bewegingen van Miroslav Hroch als theoretisch uitgangspunt. Volgens Hroch ontstaat een nationale beweging uit de interesses van een select gezelschap geleerden en intellectuelen (fase A) om zich vervolgens door middel van propaganda, institutionalisering en patriottische agitatie (fase B) te ontpoppen tot een breed gedragen massabeweging (fase C). Onder het voorbehoud dat dit geen eenduidige checklist betreft, dat de drie fasen elkaar niet per se in deze volgorde opvolgen en in de regel juist op complexe wijze door elkaar heenlopen, wordt Hrochs theorie in de introductie uitgewerkt tot een ingenieus model voor de genuanceerde bestudering van het romantisch nationalisme in Europa.

Omdat de uiteindelijke verwezenlijking van een natiestaat in deze encyclopedie niet als het kenmerk van een geslaagde nationale gemeenschap wordt gehanteerd, is er ruimschoots aandacht voor identiteitsmodellen die de tand des tijds niet doorstaan hebben (zoals de Illyrische beweging op de Balkan) en voor kleinere groepen, die in algemene naslagwerken nogal eens over het hoofd gezien worden. Uiteraard ligt hierin ook de meerwaarde van dit werk voor liefhebbers van de geschiedenis van Fryslân; het hoofdstuk “Frisian” bestaat uit zestien paragrafen/thema’s, uitgespreid over vijftien bladzijden (pp. 943-957), alle van de hand van de oud-hoogleraar Fries Philippus H. Breuker. Om deze *casus* goed in het geheel van de encyclopedie in te bedden, wordt bij iedere paragraaf nauwkeurig aangegeven waar er thematische overlap plaatsvindt met de *survey articles*, de biografische schetsen, en lemmata uit andere hoofdstukken (in dit geval voornamelijk die over Nederland en Duitsland). Dit versterkt het inzicht in de manier waarop al die verschillende bewegingen in Europa met elkaar samenhangen, en nodigt uit tot eindeloos bladeren en grasduinen.

De beknopte paragrafen van Breuker leunen grotendeels op diens hoofdwerk over dit thema, *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme 1740-1875* (2014), en de kenner van deze diepgravende monografie zal uit dit hoofdstuk begrijpelijkerwijs weinig spectaculaire nieuwe inzichten putten. De internationale lezer leert Fryslân kennen als de Nederlandse provincie met de “strongest administrative and cultural particularisms”, en de Friese beweging als een directe reactie op het ontstaan van het gecentraliseerde Koninkrijk der Nederlanden na Napoleon. De idealen van de beweging werden vooral gedragen door geleerde genootschappen, die vorm kregen in het intellectuele vacuüm dat door de sluiting van de Universiteit van Franeker (1811) veroorzaakt was. Het Friese zelfbewustzijn dat in dit kader

gecultiveerd werd ziet Breuker als een *etnolinguïstische* identiteit die het provinciale niveau weliswaar overstijgt, maar die volgens hem toch eerder als regionalistisch dan als nationalistisch gezien moet worden; Friezen droegen het Nederlandse koningshuis over het algemeen een warm hart toe en namen tevens actief deel aan het politieke en culturele leven van Nederland, zonder dat hun Friese identiteit daardoor in het gedrang kwam. Daarmee onderscheidt de Friese casus zich inderdaad van de meer uitgesproken *nationale* gemeenschappen die de revue passeren, hoewel op basis van de grote ambiguïteit van het begrip *natie* net zo goed betoogd zou kunnen worden dat de Friese gemeenschap desondanks wel degelijk als een nationale gemeenschap te typeren valt. Interessant is bovendien de paradox dat de Friese cultuur tevens gezien werd als de zuiverste, meest authentiek gebleven vorm van de Nederlandse cultuur, en dat uitgesproken Friese thema's daarom net zo goed door vaderlandslievende Nederlanders toegeëigend konden worden. Het is ergens wel jammer dat Breuker zich in zijn analyse beperkt tot Westerlauwers Friesland, en dat er geen aandacht wordt besteed aan het pan-Friese denken of aan de connectie met Friese identiteiten in Duitsland en Denemarken.

Het primaire 'particularisme' waarmee Fryslân zich van de rest van Nederland onderscheidt is uiteraard de Friese taal, en het is dan ook niet verwonderlijk dat het onderzoek naar en de cultivering van het Fries centraal staan in de eerste paragraaf. Hierbij werd de veronderstelde link met het Angelsaksisch en de Scandinavische talen (als beschreven door Halbertsma) benadrukt, vooral om de culturele hegemonie van Duitsland (Pruisen) te ondermijnen. De grote invloed van Duitse geleerden als Jacob Grimm is overal bespeurbaar, vooral in de paragrafen over "oral literature" en mythologie. Breukers bewering dat men zich in Fryslân bewuster is van de regionale folklore dan elders in Nederland, omdat volksverhalen en mythologie in de negentiende eeuw gezien werden als sleutels tot een heropleving van Fryslân's vergane glorie, lijkt me gezien de grote populariteit van volksverhalenverzamelingen in andere regio's van het land moeilijk hard te maken. Uiteraard is er sprake van de nodige overlap tussen de verschillende paragrafen in het Friese hoofdstuk, en komen dezelfde protagonisten iedere keer weer aan bod. Dat valt echter alleen op als alle paragrafen achter elkaar gelezen worden, wat natuurlijk niet de meest gangbare wijze is waarop men een encyclopedie gebruikt. Na interessante lemmata over onder meer volksmuziek, tradities, festivals, historische fictie en kritische tekstuitleggingen, wordt het hoofdstuk afgesloten met een gedeelte over educatie. Omdat hierin vooral de emancipatie van de Friese taal centraal staat is de cirkel daarmee rond, en vormt het hoofdstuk een mooi afgerond geheel.

Uiteraard dient men het hoofdstuk over de Friese gemeenschap niet als losstaande tekst, maar juist als klein onderdeel van het geheel tot zich te nemen. Een geheel waar men zich, al bladerend van de ene *cross reference* naar de andere, langzaamaan bewust van wordt. Hoewel monografieën over de Friese beweging (zoals die van Breuker of Goffe Jensma) de internationale dimensie uiteraard ook behandelen, is de verbluffende complexiteit van die Europese vervlochtenheid nooit eerder zo nauwgezet in kaart gebracht als in deze encyclopedie. Uiteraard

US WURK LXX (2021), p. 167

bevinden zich onder de vele honderden bijdragen zwakkere en sterkere teksten, maar de schitterende dwarsverbanden en *paper trails* die al deze opstellen aan elkaar rijgen getuigen van de eruditie die aan deze *tour de force* ten grondslag ligt. Kortom, ERNiE vormt een mijlpaal in de ontwikkeling van ons begrip van het nationale denken in Europa, en vooral de digitale versie zal een onmisbare Fundgrube blijken voor zowel leek als onderzoeker die zich met dit thema bezighoudt.

Simon Halink
shalink@fryske-akademy.nl